

РЕФОРМИ КЛІСФЕНА ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Гамурар І. О.

*магістр 2-го курсу факультету права та економіки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

Арабаджи Н. Б.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету права та економіки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

Становлення демократії як багатогранної парадигми все частіше привертає увагу науковців. Її слабкі та сильні сторони стали предметом дослідження багатьох видатних учених та державних діячів. З одного боку, більшість авторів в узагальненому вигляді розуміє демократію як правління більшості з урахуванням думок меншості. А представники іншої точки зору стверджують, що демократія – це не стільки закон більшості, скільки захист інтересів решти суспільства. Однак, золоті середину цього балансу ще не знайдено. І сьогодні виникає більше питань, ніж конкретних відповідей. Тому розглядаючи концепцію демократії доцільніше почати з її перших реформ, що виникли у Давніх Афінах приблизно у VI–V ст. до н. е.

Серед низки грецьких реформаторів, які стояли у витоків демократії, не можна пройти повз афінянина Клісфена, що походив із знатного роду Алкміонідів. Син Мегакла та Агаріста, онук сикіонського тирана Клісфена Старшого жив у другій половині VI ст. до н. е., а в якості державного діяча трудився в останній чверті цього ж століття. З ім'ям Клісфена пов'язана подальша демократизація афінського політичного ладу. Саме за його правління, основні закони часто діяли незалежно від мінливостей політичної боротьби.

Прийшовши до влади (508 р. до н. е.), він приступився до проведення реформ, які повинні були закріпити перемогу демосу й назавжди покінчити з небезпекою відродження влади родової аристократії.

Найважливішою реформою Клісфена було введення нового адміністративного поділу Аттики, побудованого на чисто територіальному

принципі, що було покликано замінити древні родові розподіли [1, с. 152–153]. Поділ цей полягав в наступному: Аттика ділилася на три територіальних округи: місто Афіни із передмістями, внутрішня центральна смуга, берегова смуга. Кожний округ складався з десяти рівних частин – тритій. Три тритії, по одній з кожного округу, поєднувалися у філу, і в такий спосіб складалося десять територіальних філ. Отже, клісфеновські філи являли собою об'єднання локально розділених цивільних груп, що з'єднувалися під час голосування. Філи були встановлені територіально так, що кожна філа була не суцільною територією, а з'єднанням трьох окремих територіальних одиниць. Таким чином, в кожній філі дві третини виявлялося за міським населенням або за населенням, що тяжіло до міста, і лише одна – за населенням сільським.

Метою реформи було змішати населення, роз'єднати роди й тим самим послабити силу впливових їхніх членів, тобто епатридів. Старі філи з їх філобасилеями залишалися, але зводили до простих культових об'єднань. Нові філи також здобували сакральну санкцію й були названі по іменах древніх атичних героїв.

Тритії розпадалися на дрібні сільські одиниці – деми; в Аттіці за часів Клісфена налічувалося 100 демів; із часом їх стало більше. Дем являв собою одночасно господарську, адміністративну, культову, військову й політичну одиницю. У кожному демі був виборний староста – демарх, що відав справами дема і виконував постанови його зборів. Дем користувався правом самоврядування в місцевих справах, в державному ж управлінні деми брали участь переважно через філи. З демом кожний афінянин був зв'язаний від дня народження. Коли йому виконувалося 18 років, виборний демарх (староста) заносив його в цивільні й військові списки, і після проголошення клятви вірності афінійській державі молодий афінянин зараховувалася в ефеби для проходження військової служби, а також одержував право виступати на суді. З 20 років він здобував всі цивільні права.

По конституції Клісфена, права громадянства визначалися приналежністю до того або інший дему, а не роду. «Залиши в спокої філи й роди» – говорила афінійська приказка, породжена в часи Клісфена [2, с. 160]. При складанні списків демотів (цивільних списків) у них було включено багато метеків і вільновідпущених, завдяки чому кількість афінійських громадян збільшилося. Кожен афінійський громадянин, що досяг вісімнадцяти років, був закріплений за тим демом, при якому мав осілість при складанні перших при Клісфені списків – демотів. Це право громадянства залишалося у силі і для його нащадків. Звання демота давало право повного громадянства, якого б походження демот не був.

З того часу офіційним ім'ям афінського громадянина, окрім особистого, була назва його дема.

Крім того, кожний із громадян міг бути обраний у члени знов створеної *ради П'ятисот (Буле)*, що замінювала колишню раду чотирьохсот. Нова рада складалася з 500 чоловік, які обиралися в демах порівну між десятима філами, і весь склад Ради ділився протягом року на десять секцій по філам. Усередині філи голоси розподілялися відповідно величині демів. Відразу ж після утворення Рада п'ятисот перетворилася на ключовий адміністративний орган, до якого методом жеребкування обиралися щороку представники трьох вищих солонівських майнових класів з десяти філ (на посаді булевта перебували впродовж року, а взагалі громадянин міг обиратися до Буле не більше двох разів за все своє життя). Члени Ради ділилися на десять пританій – по 50 чоловік в кожній. Кожна з пританій впродовж 35–36 днів по черзі чергувала у Раді, опікуючись всіма побіжними справами полісу, готувала і скликала Буле та народні збори, екклесію.

За часів Клісфена було створено *колегію десяти аподектів*, які відали усіма фінансовими справами, збиранням та видатками коштів на державні потреби.

Для військових потреб держави служили також тритті та навкрарії. Клісфен створив *колегію* з 10 воєначальників – *стратегів* (по 1 від кожної філи), до яких перейшла від архонта-полемарха вся військова влада. Ця колегія представляла собою провідників афінського ополчення, які надалі по черзі виконували функції головнокомандуючих. Стратегами могли стати представники практично будь-яких соціальних груп. Вона комплектувалася з урахуванням територіальної організації населення: по одному представнику від кожної філи. Спочатку стратеги мали лише військові функції, але пізніше вони відтіснили на другий план архонтів і стали вищими посадовими особами Афінської держави.

Серйозної демократизації зазнала й судова влада. Хоча в Афінах продовжували діяти Ареопаг і суд ефетів, головна роль у судочинстві поступово переходила до *гелієї* – *суду присяжних*, що обирався по жеребу з усіх громадян, без урахування майнового цензу. В компетенцію гелієї входив і контроль за діями посадових осіб, який вона здійснювала разом з народними зборами. Останні також значно активізували свою роботу і все чіткіше проводили лінію на утвердження та зміцнення демократичних засад.

Щоб охоронити державу від можливих політичних потрясінь і захоплення влади тираном, Клісфен установив *екстраординарний «суд черепків»* – *остракізм*. Щороку навесні скликалося екстрені народні збори, що визначали голосуванням, чи потрібно вдатися до остракізму, тобто чи немає серед громадян кого-небудь, небезпечного для цивільної

волі. Якщо такі виявлялися, то збори збиралися вдруге, і тоді кожний громадянин писав на глиняному черепку (остракін) ім'я того, хто, на його думку, загрожував цивільній волі. Засуджений більшістю 6 тис. голосів віддалявся за межі Аттики на десять років (без конфіскації майна), після закінчення яких він повертався в Афіни й одержував всі свої цивільні права. Звісна річ, під дію закону про остракізм підпадали виключно люди впливові і відомі громадянському загалу, представники впливових сімей, аристократи, що найактивніше брали участь у політичній боротьбі – одним словом, ті, що постійно перебували в центрі уваги і викликали до себе заздрість та недоброзичливість середнього громадянина, рядового обивателя. Отже, за допомогою цієї процедури народні збори дістали можливість виганяти на десять років громадян, які, на думку міста, набули надзвичайний вплив у державі або стали небезпечними для демократії.

Створений для боротьби з загрозою реставрації тиранії, закон про остракізм об'єктивно слугував утвердженню демократії. Видатні особистості відтепер завжди мусили дбати про свій, так би мовити, імідж в очах простого люду, ретельно виважувати кожен крок і кожне слово, щоб, борони боже, не викликати в юрби підозру у погорді. Відкритість, публічність особистого життя політичного діяча стає відтепер нормою для полісу – демократія завжди ревниво стежить за своїми лідерами, тримаючи їх постійно, за висловом Ф. Шахермейра, «у стані шаху».

Таким чином, зміцнення внутрішньополітичного й міжнародного становища Афін значною мірою пояснюється успіхами реформаторської діяльності Клісфена. Законодавство Клісфена зіграло дуже велику роль в історії афінського поліса як заключний етап реформ, початих Солоним. Самі греки вважали Клісфена родоначальником грецької демократії. «Після Клісфена, – читаємо в «Афінської політті» Аристотеля, – Афінська держава зробилася значно демократичнішою, чим воно було, наприклад, при Солоні». У результаті в Афінах склалась рабовласницька держава у формі демократичної республіки.

Література:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Л. М. Маймескулова. Харків : Право, 2011.
2. Ставнюк В. В. Становлення афінського поліса. Київ, «Аквілон-Плюс», 2005.
3. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу. У 2-х т. Т. 1 : *Історія держави і права країн Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції*. Львів : Видавництво «СПОЛОМ», 1999. С. 153.

4. Матвеева Т. О. Становлення континентальної системи європейського права на прикладі Стародавніх Афіні і Спарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2022. С. 20–26.

5. Реформи Клісфена. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-300-5-3>

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Карпова К. М.

*здобувачка другого року
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародний гуманітарний університет
Науковий керівник: **Андрейченко С. С.**
доктор юридичних наук, професор
завідувачка кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

Термін «правова допомога» використовується широко й охоплює юридичні консультації та допомогу поза судами та юридичне представництво в судах. Право на доступ до правосуддя, будучи загально-визнаним фундаментальним правом людини, є природною відправною точкою для встановлення обов'язку надавати безоплатну правову допомогу. Правова допомога є важливим аспектом гарантування захисту прав людини, а держави зобов'язані створити доступні механізми такої допомоги.

Повна реалізація прав людини не може бути досягнута без наявності ефективних механізмів та засобів захисту прав людини. Так, Галовіц Паула надає огляд правових джерел, які підтверджують існування обов'язку з боку держави надавати правову допомогу щодо економічних, соціальних і культурних прав [1]. Дурбах Андреа наводить правові аргументи на підтримку розширення права на правову допомогу в контексті розвитку процесуального права та судових процесів [2].